

γενικευμένο χαρακτηριστικό της κοινωνίας, σε ποιες συνθήκες τις οικειοποιείται το κράτος; Πώς το κράτος αποκτά σε συγκεκριμένες και όχι σε άλλες καταστάσεις δεσποτικές εξουσίες; Ποιες είναι οι πηγές της αυτόνομης εξουσίας του κράτους; Η απάντησή μου αναπτύσσεται σε τρία στάδια, αφορώντας στην *αναγκαιότητα* του κράτους, στην *πολλαπλότητα των λειτουργιών* του και στον *εδαφικό συγκεντρωτισμό* του. Τα δύο πρώτα έχουν περιγραφεί αρκετές φορές σε πρόσφατες θεωρίες ενώ το τρίτο είναι, πιστεύω, καινούργιο.

Οι πηγές της κρατικής εξουσίας

Η αναγκαιότητα του κράτους

Οι μόνες κοινωνίες χωρίς κράτος ήταν οι πρωτόγονες. Δεν υπάρχουν σύνθετες, πολιτισμένες κοινωνίες χωρίς κάποιο κέντρο δεσμευτικής κανονοποιητικής εξουσίας, όσο περιορισμένης εμβέλειας και αν ήταν αυτό. Αν εξετάσουμε τις αδύναμες φεουδαρχικές περιπτώσεις, θα παρατηρήσουμε ότι ακόμη και αυτές τείνουν να προκύψουν από μια περισσότερη κρατο-κεντρική ιστορία, της οποίας οι κανόνες παρατείνονται για να ενισχύσουν τα νέα αδύναμα κράτη. Τα φεουδαρχικά κράτη τείνουν να κάνουν την εμφάνισή τους είτε ως ανασταλτικοί παράγοντες στην περαιτέρω αποσύνθεση ενός κάποτε ενοποιημένου μεγαλύτερου κράτους (όπως στην Κίνα και την Ιαπωνία) είτε ως αποτέλεσμα μοιρασίας μετά από την κατάκτηση της λείας μεταξύ των νικητών και προφανώς συμμάχων κατακτητών (βλ. Lattimore, 1957). Η δυτική ευρωπαϊκή φεουδαρχία αποτελεί την έκφραση και των δύο αυτών ιστοριών, έστω και σε διαφορετικές δόσεις, σε διαφορετικές περιοχές. Οι νόμοι των φεουδαρχικών κρατών στην Ευρώπη ενισχύθηκαν από κανόνες, απόρροια της ρωμαϊκής νομοθεσίας (κυρίως της νομοθεσίας για την ιδιοκτησία), χριστιανικών κανόνων συμπεριφοράς και γερμανικών αντιλήψεων σχετικά με την αφοσίωση και την τιμή. Εδώ έχουμε ξανά ανάπτυξη μιας διαδικασίας, στην οποία θα επιστρέψω παρακάτω: μιας διαρκούς διαλεκτικής κίνησης μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών.

Έτσι, κοινωνίες με κράτη έχουν ανώτερη δύναμη επιβίωσης έναντι εκείνων χωρίς κράτη. Δεν έχουμε παραδείγματα κοινωνιών χωρίς κράτη που να έχουν επιβιώσει πέρα από ένα πρωτόγονο επίπεδο ανάπτυξης, ενώ έχουμε πολλά παραδείγματα κοινωνιών με κράτη που απορρο-

φησαν ή εξαφάνισαν εκείνες χωρίς κράτη. Εκεί όπου κοινωνίες χωρίς κράτη καταλαμβάνουν άλλες με κράτη, είτε οι ίδιες αναπτύσσουν κάποια μορφή κρατους είτε προκαλούν κοινωνική οπισθοδρόμηση στην κατακτημένη κοινωνία. Και υφίστανται επαρκείς κοινωνιολογικοί λόγοι που το εξηγούν αυτό. Υπάρχουν τρεις μόνο εναλλακτικές βάσεις για την τάξη — η ισχύς, η συναλλαγή και η συνήθεια και καμία από αυτές δεν είναι αρκετή μακροπρόθεσμα. Σε κάποιο σημείο παρατηρούνται νέες ανάγκες, για τις οποίες δεν αρκεί η συνήθεια· σε κάποιο σημείο η διαπραγμάτευση για τα πάντα στο πλαίσιο σχέσεων συναλλαγής είναι αναποτελεσματική και διαλυτική· ενώ μόνη της η ισχύς, όπως τονίζει ο Parsons, σύντομα θα «ξεφουσκώσει». Μακροπρόθεσμα, κανόνες, που κανονικά θεωρούνται δεδομένοι αλλά επιβλητέοι, είναι απαραίτητοι για τη συνένωση ξένων ή σχεδόν ξένων απόμων. Δεν απαιτείται όλοι αυτοί οι κανόνες να τεθούν από ένα και μόνο μονοπωλιακό κράτος. Πράγματι, αν και το φεουδαρχικό παράδειγμα είναι ακραίο, τα περισσότερα κράτη υφίστανται σε έναν πολυ-κρατικό πολιτισμό, που επίσης παρέχει ορισμένους κανονιστικούς κανόνες συμπεριφοράς. Ωστόσο, οι περισσότερες κοινωνίες φαίνεται ότι ζήτησαν ορισμένους κανόνες, ειδικά εκείνοι που σχετίζονταν με την προστασία της ζωής και της περιουσίας, να τεθούν μονοπωλιακά και αυτό ήταν αρμοδιότητα του κράτους.

Από την αναγκαιότητα αυτή πηγάζει σε τελευταία ανάλυση η αυτονομία της κρατικής εξουσίας. Οι δραστηριότητες του κρατικού προσωπικού είναι απαραίτητες στην κοινωνία ως σύνολο και/ή στις διάφορες ομάδες που ωφελούνται από την υπάρχουσα δομή των κανόνων που επιβάλλει το κράτος. Από αυτή τη λειτουργικότητα πηγάζει η δυνατότητα για εκμετάλλευση, ένας «μοχλός» για την επίτευξη ιδιαίτερων κρατικών συμφερόντων. Το αν ο «μοχλός» χρησιμοποιηθεί εξαρτάται από άλλες προϋποθέσεις, γιατί —στο κάτω κάτω— δεν έχουμε μέχρι στιγμής ούτε καν τεκμηριώσει την ύπαρξη ενός μόνιμου κράτους πλαισίου, το οποίο μπορεί να έχει συγκεκριμένα συμφέροντα. Όμως η ανάγκη είναι η μητέρα της κρατικής εξουσίας.

Η πολλαπλότητα των κρατικών λειτουργιών

Παρά τους ισχυρισμούς των οπαδών των αναγωγικών θεωριών, τα περισσότερα κράτη στην πράξη δεν είναι προσηλωμένα στην επίτευξη μίας μόνο λειτουργίας. Η «δεσμευτική κανονοποιητική διαδικασία»

είναι απλά ένας πολυσυλλεκτικός όρος. Οι κανόνες και οι λειτουργίες ποικίλλουν εξαιρετικά. Όπως αναγνωρίζουν τα δύο δισδιάστατα μοντέλα, μπορούμε να διακρίνουμε εσωτερικές και διεθνείς ή οικονομικές, ιδεολογικές και στρατιωτικές λειτουργίες. Αλλά υπάρχουν πολλά είδη δραστηριότητας και κάθε ένα από αυτά τείνει να είναι λειτουργικό για διαφορετικές «περιφέρειες» στην κοινωνία. Το επεξηγώ αυτό αναφερόμενος στα τέσσερα συχνότερα είδη κρατικών δραστηριοτήτων.

1. Τήρηση της εσωτερικής τάξης. Αυτή μπορεί να ωφελεί όλους ή όλους τους νομοταγείς υπηκόους του κράτους. Μπορεί επίσης να προστατεύσει την πλειοψηφία από αυθαίρετους σφετερισμούς από την πλευρά των κοινωνικά και οικονομικά ισχυρών ομάδων, διαφορετικών από εκείνες που είναι σύμμαχοι του κράτους. Αλλά ίσως το σημαντικότερο όφελος να είναι η προστασία των υφιστάμενων σχέσεων ιδιοκτησίας από τη μάζα των απόρων. Η λειτουργία αυτή μάλλον εξυπηρετεί το σύνολο μιας άρχουσας οικονομικά τάξης.
2. Στρατιωτική άμυνα/επίθεση ενάντια σε ξένους εχθρούς. Τα «κόμματα του πολέμου» σπανίως ταυτίζονται είτε με όλη την κοινωνία είτε ειδικά με μια τάξη στο εσωτερικό της. Η άμυνα μπορεί να είναι πραγματικά συλλογική· η επίθεση συχνά έχει πίσω της πιο μεμονωμένα συμφέροντα. Τα συμφέροντα αυτά μπορεί να τα συμμερίζονται σε μεγάλο βαθμό όλοι οι «νεαροί γόνου» χωρίς κληρονομικά δικαιώματα ή εκείνοι που υποστηρίζουν τον επεκτατισμό· ή μπορεί να περιλαμβάνουν μόνον ένα ταξικό τμήμα της αριστοκρατίας, εμπόρους ή καπιταλιστές. Σε πολυκρατικά συστήματα ο πόλεμος συνήθως συνεπάγεται συμμαχίες με άλλα κράτη, μερικά από τα οποία μπορεί να έχουν την ίδια θρησκεία, την ίδια εθνικότητα ή την ίδια πολιτική φιλοσοφία ως εντόπια χαρακτηριστικά στοιχεία. Όλα αυτά δύσκολα μπορεί να αναχθούν σε κάποια οικονομική τάξη. Έτσι, οι κοινωνικές βάσεις του πολέμου και της ειρήνης είναι διαφορετικές καθώς έχουν διαφορετικές ιδιοσυγκρασίες.
3. Διατήρηση των υποδομών επικοινωνίας: δρόμων, ποταμών, συστημάτων αποστολής και λήψης μηνυμάτων, κοπής νομίσματος, μέτρων και σταθμών, ρύθμισης συστημάτων οικονομικής εκμετάλλευσης. Αν και λίγα κράτη έχουν το μονοπώλιο όλων αυτών, όλα παρέχουν μερικά από αυτά, γιατί έχουν μια εδαφική

βάση που συχνά η οργάνωσή της είναι αποτελεσματικότερη από ένα κέντρο. Οι κύριοι κοινωνικοί ενδιαφερόμενοι εδώ είναι το «γενικό συμφέρον» και ακόμη πιο ειδικά οι ομάδες εμπορικού ενδιαφέροντος.

4. Οικονομική αναδιανομή: η επιτακτική διανομή σπάνιων υλικών μέσων μεταξύ διαφόρων οικολογικών θάκων, ηλικιακών ομάδων, φύλων, τάξεων κ.ο.κ. Υπάρχει ένα ισχυρό συλλογικό στοιχείο στη λειτουργία αυτή περισσότερο από ό,τι στις άλλες περιπτώσεις. Παρ' όλα αυτά, πολλές από τις αναδιανομές αφορούν μάλλον σε ιδιαίτερες ομάδες, κυρίως τους οικονομικά ανενεργούς, των οποίων η επιβίωση προστατεύεται έτσι από το κράτος. Και η οικονομική αναδιανομή έχει επίσης διεθνή διάσταση, γιατί το κράτος κατά κανόνα ρυθμίζει τις εμπορικές σχέσεις και τις χρηματικές συναλλαγές εντός των συνόρων του, μερικές φορές μονομερώς, άλλες σε συνεργασία με άλλα κράτη. Αυτό προσφέρει στο κράτος πρόσβαση σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες και ιδιαίτερα στους εμπόρους και άλλους διεθνείς παράγοντες, οι οποίοι, ωστόσο, σπάνια συμφωνούν μεταξύ τους για την επιθυμητή εμπορική πολιτική.

Αυτές οι τέσσερις υποχρεώσεις είναι απαραίτητες είτε στην κοινωνία ως σύνολο είτε σε ομάδες συμφερόντων στο εσωτερικό της. Τις υποχρεώσεις τις εκπληρώνει με αποτελεσματικότητα το προσωπικό που απαρτίζει ένα συγκεντρωτικό κράτος, που γίνεται έτσι απαραίτητο, και φέρνει το κράτος σε λειτουργικές σχέσεις με διαφορετικές, μερικές φορές, αλληλοεπικαλυπτόμενες ομάδες, μεταξύ των οποίων μπορεί το κράτος να ελιχθεί με κάποια αυτονομία. Τα περιθώρια αυτόνομης δράσης μπορεί να αξιοποιηθούν προς όφελος του κράτους. Οποιοδήποτε κράτος εμπλακεί σε πολλαπλές σχέσεις εξουσίας μπορεί να φέρει σε αντιπαράθεση ομάδες συμφερόντων μεταξύ τους.

Αξίζει να σημειωθεί ότι μια περίπτωση αυτής της στρατηγικής του «διαίρει και βασίλευε» έχει γίνει αντικείμενο κοινωνιολογικής ανάλυσης. Πρόκειται για την περίπτωση του «μεταβατικού κράτους», που υφίσταται μεταξύ βαθιών οικονομικών αλλαγών από τον έναν τρόπο παραγωγής σε άλλον. Δεν υπάρχει καμία άρχουσα οικονομική τάξη και το κράτος μπορεί να χρησιμοποιήσει τις ομάδες παραδοσιακής εξουσίας ενάντια σε άλλες, πρωτοεμφανιζόμενες. Τέτοιες καταστάσεις ήταν αντικείμενο συζήτησης και για τους δύο κλασικούς θεωρητικούς της ταξικής

διαστροφάτωσης. Ο Μαρξ ανέλυσε και διακωμώδησε τις απόπειρες του Λουδοβίκου Βοναπάρτη να χρησιμοποιήσει τα τμήματα του βιομηχανικού και χρηματο-οικονομικού κεφαλαίου, της μικροαστικής τάξης, των αγροτών και του προλεταριάτου για να ενισχύσει τη δική του ανεξάρτητη εξουσία. Αυτή είναι η «βοναπαρτική εξισορροπητική πράξη», που τόσο πολύ έχει υπογραμμίσει ο Πουλαντζάς (1972) – αν και ο Μαρξ (και ο Πουλαντζάς) μάλλον υποτίμησαν την ικανότητα επιτυχίας του Βοναπάρτη (βλ. Perez-Diaz, 1979). Ο Βέμπερ είχε εκπλαγεί από την ικανότητα του πρωσικού κράτους να χρησιμοποιεί μια φθίνουσα οικονομική τάξη, τους γαιοκτήμονες ευγενείς Γιούνκερ, για να αντισταθεί στην αυτοκρατορική εξουσία στο πλαίσιο του κενού που είχε δημιουργηθεί λόγω της πολιτικής απολμίας της αναδυόμενης αστικής και προλεταριακής τάξης (βλ. Lachmann, 1970, σελ. 92-142). Όλες οι διάφορες ομάδες και στα δύο παραδείγματα χρειάζονταν το κράτος, αλλά καμία δεν μπορούσε να το κατακτήσει. Ένα άλλο παράδειγμα είναι η ανάπτυξη της απολυταρχίας στην πρώιμη σύγχρονη Ευρώπη. Οι μονάρχες χρησιμοποίησαν τους φεουδάρχες ενάντια στους αστούς, τους αγρότες ενάντια στους κατοίκους των πόλεων (ή δεν μπορούσαν να αποφασίσουν με ποιους εντέλει είναι). Ειδικότερα, οι στρατιωτικές λειτουργίες ήταν διαφορετικές από τις λειτουργίες που εκτελούσε το κράτος σε σχέση με τις κυρίαρχες οικονομικές τάξεις. Τα κράτη χρησιμοποίησαν τον πόλεμο ως μέσο για να μειώσουν την εξάρτησή τους από τις τάξεις (όπως υποστηρίζουν και η Skocpol, 1979 και ο Trimberger, 1978).

Αυτά είναι γνωστά παραδείγματα του κράτους που ισορροπεί μεταξύ κυρίαρχων τάξεων και ταξικών φατριών. Αλλά οι πιθανότητες εξισορρόπησης είναι πολύ περισσότερες αν το κράτος εμπλακεί σε πληθώρα σχέσεων με ομάδες που μπορεί σε μερικά θέματα να είναι μικρότερες από τάξεις και σε άλλα μεγαλύτερες από αυτές. Επειδή τα περισσότερα κράτη επιδιώκουν την επίτευξη πολλαπλών λειτουργιών, έχουν τη δυνατότητα να κάνουν πολλούς ελιγμούς. Η «βοναπαρτική εξισορροπητική πράξη» αποτελεί μια ικανότητα, την οποία αποκτούν τα περισσότερα κράτη. Αυτό το πεδίο ελιγμών αποτελεί το χώρο γέννησης της κρατικής εξουσίας.

Και τούτα είναι περίπου τα όρια των όσων μπορούμε να αναπτύξουμε στο πλαίσιο της σύγχρονης δισδιάστατης θεωρίας. Πρόκειται για κάποια πρόοδο, αλλά δεν είναι αρκετή. Δεν αποτυπώνεται πραγματικά η *διακριτότητα* του κράτους ως κοινωνικής οργάνωσης. Στο κάτω κάτω, η αναγκαιότητα συν η πολλαπλότητα της λειτουργίας, καθώς και

η εξισορροπητική πράξη, αποτελούν επίσης την πηγή εξουσίας και το χαρακτηριστικό γνώρισμα κάθε ανελήτου προέδρου κάποιας επιτροπής. Είναι το κράτος μόνο ένα είδος καθέδρας, λίγο πιο διευρυμένης; Όχι, όπως θα δούμε ευθύς αμέσως.

Ο εδαφικός συγκεντρωτισμός του κράτους

Ο ορισμός του κράτους επικεντρώνεται στη θεσμική, εδαφική, συγκεντρωτική του φύση. Αυτή είναι η τρίτη και πιο σημαντική προϋπόθεση της κρατικής εξουσίας. Όπως έχει ήδη υπογραμμιστεί, το κράτος δεν διαθέτει ξεχωριστά μέσα εξουσίας ανεξάρτητα και ανάλογα με την οικονομική, στρατιωτική και ιδεολογική εξουσία. Τα μέσα που χρησιμοποιούν τα κράτη είναι ένας συνδυασμός των μέσων εκείνων που είναι επίσης και μέσα εξουσίας, τα οποία χρησιμοποιούνται σε όλες τις κοινωνικές σχέσεις. Ωστόσο η εξουσία του κράτους δεν απλουστεύεται κατά μια αρκετά διαφορετική χωρο-κοινωνική και οργανωτική έννοια. Μόνο το κράτος είναι από τη φύση του συγκεντρωτικό σε μια καθορισμένη εδαφική έκταση επί της οποίας ασκεί δεσμευτική εξουσία. Σε αντίθεση με οικονομικές, ιδεολογικές ή στρατιωτικές ομάδες στην κοινωνία των πολιτών, τα μέσα της κρατικής ελίτ διαχέονται δεσμευτικά προς τα έξω από ένα κέντρο, αλλά σταματούν σε καθορισμένα εδαφικά σύνορα. Το κράτος είναι πράγματι ένας χώρος – ένας κεντρικός χώρος και ένα ενοποιημένο εδαφικό πεδίο. Καθώς οι βασικές μορφές της αυτόνομης εξουσίας του κράτους πρόκειται να προέλθουν από αυτό το διακριτό χαρακτηριστικό του κράτους, είναι σημαντικό να αποδείξω πρώτα ότι το κράτος διαφέρει πολύ χωρο-κοινωνικά και οργανωτικά από τις βασικές ομάδες εξουσίας της κοινωνίας των πολιτών.

Οι ομάδες οικονομικής εξουσίας –ταξικές οργανώσεις, εμπορικοί οίκοι, φέουδα, φυτείες, οίκοι*– κατά κανόνα αναπτύσσουν αποκεντρωμένες, ανταγωνιστικές ή συγκρουσιακές σχέσεις μεταξύ τους. Είναι αλήθεια ότι οι εσωτερικές ρυθμίσεις σε κάποιες από αυτές (π.χ. στη σύγχρονη επιχείρηση ή στο νοικοκυριό και το φέουδο ενός μεγάλου φεουδάρχη λόρδου) μπορεί να έχουν σχετικά συγκεντρωτικό χαρακτήρα. Αλλά, καταρχήν, είναι προσανατολισμένες προς τα έξω, προς μεγαλύτερες ευκαιρίες για οικονομικά πλεονεκτήματα που δεν γνωρίζουν

* Στα ελληνικά στο κείμενο – υποδηλώνει τον «αυτάρκη οίκο» ως μονάδα οικονομικής παραγωγής. (Σ.τ.Ε.)

εδαφικούς περιορισμούς ούτε υπόκεινται σε δεσμευτικούς κανόνες οι οποίοι ρυθμίζουν την επεκτατική δραστηριότητα (με εξαίρεση τα κράτη). Η επέκταση της οικονομικής εξουσίας δεν είναι δεσμευτική, δεν υπόκειται σε διαταγές – «διαχέεται» με άτυπο τρόπο. Δεύτερον, το αντικείμενο των σύγχρονων και μερικών προγενέστερων ιστορικών οικονομικών θεσμών δεν είναι εδαφικό. Δεν ασκούν γενικό έλεγχο επί συγκεκριμένης επικράτειας, αλλά ελέγχουν μια εξειδικευμένη λειτουργία και επιδιώκουν να την επεκτείνουν «υπερεθνικά» παντού όπου υπάρχει ζήτησή της και μπορεί να γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης. Η General Motors δεν ελέγχει την περιοχή του Ντιτρόιτ, ελέγχει τη συναρμολόγηση των αυτοκινήτων και ορισμένες πτυχές της οικονομικής ζωής των υπαλλήλων της, των μετόχων της και των καταναλωτών. Τρίτον, στις περιπτώσεις όπου οικονομικοί θεσμοί υπήρξαν δεσμευτικοί, συγκεντρωτικοί και εδαφικοί (όπως στα φεουδαρχικά νοικοκυριά/φέουδα) είτε υπόκειντο σε υψηλότερο επίπεδο εδαφικού, κεντρικού ελέγχου από το (αυτοκρατορικό) κράτος είτε είχαν αποκτήσει πολιτική λειτουργία (αποδίδοντας δικαιοσύνη, εισπράττοντας στρατιωτικά τέλη κ.ά.) από ένα αδύναμο (φεουδαρχικό) κράτος και έτσι είχαν γίνει οι ίδιοι «μικρο-κράτη». Άρα τα κράτη δεν μπορούν να είναι απλά όργανα των τάξεων, γιατί έχουν διαφορετική εδαφική αρμοδιότητα.

Οι ίδιες αναλογικά παρατηρήσεις μπορούν να γίνουν σχετικά με τα κινήματα ιδεολογικής εξουσίας, όπως οι θρησκείες. Οι ιδεολογίες (όταν δεν υποκινούνται από τα κράτη) κανονικά διαδίδονται ακόμη πιο άναρχα από ό,τι οι οικονομικές σχέσεις. Κινούνται άναρχα και με εμβόλιμο τρόπο εντός των κρατικών επικρατειών, διαδίδονται μέσω δικτύων επικοινωνίας μεταξύ των τμημάτων του πληθυσμού ενός κράτους (όπως είναι οι τάξεις, οι ομάδες ανθρώπων της ίδιας ηλικίας, του ίδιου φύλου, οι κάτοικοι αστικών/αγροτικών περιοχών κ.ά.)· συχνά επίσης κινούνται υπερεθνικά διαπερνώντας τα κρατικά σύνορα. Οι ιδεολογίες μπορούν να αναπτύξουν συγκεντρωτικούς, δεσμευτικούς θεσμούς, που να θυμίζουν εκείνους της εκκλησίας, αλλά αυτοί συχνά είναι περισσότερο λειτουργικά οργανωμένοι από ό,τι εδαφικά: για παράδειγμα, σχετίζονται με το θείο και όχι τόσο με το κοσμικό (για παράδειγμα). Υφίσταται τόσο μια χωρο-κοινωνική όσο και μια πνευματική «υπερβατικότητα» σχετικά με τα ιδεολογικά κινήματα, που είναι πραγματικά το αντίθετο των εδαφικών συνόρων του κράτους.

Είναι αλήθεια ωστόσο ότι η στρατιωτική εξουσία επικαλύπτει αρκετά το κράτος, ειδικά στα σύγχρονα κράτη που συχνά μονοπωλούν τα

μέσα της οργανωμένης βίας. Ωστόσο, εξυπηρετεί το σκοπό μας η αντι-μετώπισή τους ως δύο διαφορετικών πηγών εξουσίας. Δεν διαθέτω εδώ το χώρο για να το αιτιολογήσω αυτό πλήρως (βλ. Mann, 1986, Κεφ. 1). Αντιθέτως θα κάνω δύο απλές παρατηρήσεις. Πρώτον, δεν είναι όλοι οι πόλεμοι οργανωμένοι εδαφικά με συγκεντρωτικό τρόπο – ανταρτοπό-λεμοι, στρατιωτική φεουδαρχία και πολεμικές συμμορίες αποτελούν παραδείγματα σχετικά αποκεντρωμένων στρατιωτικών οργανώσεων που συναντάμε σε πολλές ιστορικές περιόδους. Δεύτερον, το ουσιαστι-κό αντικείμενο της στρατιωτικής εξουσίας δεν καλύπτει ένα συγκεκρι-μένο και ενιαίο έδαφος. Στην πραγματικότητα, έχει δύο μάλλον διαφο-ρετικές ακτίνες δράσης αποτελεσματικού ελέγχου.

Ο στρατιωτικός έλεγχος της καθημερινής συμπεριφοράς απαιτεί τό-σο υψηλό βαθμό οργανωμένου καταναγκασμού, στήριξης διοικητικής μέριμνας και απόσπασης πλεονάσματος, που είναι εφικτός μόνον σε στενή επαφή με τις ένοπλες δυνάμεις σε χώρους υψηλής διαθεσιμότη-τας πλεονάσματος. Δεν διαδίδεται ομαλά στο σύνολο της κρατικής επι-κράτειας. Παραμένει συγκεντρωμένος σε θύλακες και κατά μήκος επι-κοινωνιακών οδών. Είναι σχετικά αναποτελεσματικός σε ό,τι αφορά τη διείσδυση στις αγροτικές περιοχές, για παράδειγμα.

Το δεύτερο στοιχείο καθιστά εφικτό όχι τον καθημερινό έλεγχο, αλ-λά την επιβολή γενικών ορίων εξωτερικής συμμόρφωσης σε πολύ μεγα-λύτερες περιοχές. Στην περίπτωση αυτή, η αποτυχία συμμόρφωσης με ευρείες παραμέτρους, όπως η καταβολή φόρου, η διενέργεια τελετουρ-γικών πράξεων υποταγής, η περιστασιακή στρατιωτική υποστήριξη (ή τουλάχιστον μη εξέγερση), μπορεί να καταλήξει σε αποστολές εκφοβι-σμού και τιμωρίας και για αυτό αποφεύγεται. Αυτή η ακτίνα επιθετικής δράσης κατά κανόνα ήταν πολύ μεγαλύτερη από τον κρατικό πολιτικό έλεγχο, όπως με εξαιρετικό τρόπο απέδειξε ο Owen Lattimore (1962). Αυτό είναι ολοφάνερο σήμερα στον κόσμο, με δεδομένες τις δυνατότη-τες των σύγχρονων εξοπλισμών. Ισχύει επίσης και σε ό,τι αφορά τις υπερδυνάμεις, με μια πιο λεπτή έννοια: μπορούν να επιβάλλουν «φιλι-κά» καθεστώτα και να αποσταθεροποιούν τα μη φιλικά μέσω πελατεια-κών στρατιωτικών ελίτ και των δικών τους μυστικών παραστρατιωτικών οργανώσεων, αλλά δεν μπορούν να αναγκάσουν αυτά τα καθεστώτα να συμμορφώνονται άμεσα με τις πολιτικές τους υπαγορεύσεις. Ένα πιο παραδοσιακό παράδειγμα μπορεί να είναι η αποστολή τιμωρίας στα Φόκλαντ από τη Βρετανία, η οποία κατάφερε να νικήσει και έτσι να απο-νομιμοποιήσει το καθεστώς της Αργεντινής, και παραμένει ικανή

να επαναλάβει την τιμωρία, αλλά είναι μάλλον ανίκανη να προσφέρει κάποιο πολιτικό μέλλον στα νησιά. Η διοικητική μέριμνα του «συγκεντρωτικού καταναγκασμού» – δηλαδή της στρατιωτικής εξουσίας – διαφέρει από εκείνη του εδαφικά συγκεντρωτικού κράτους. Έτσι, μπορούμε να ξεχωρίσουμε τα δύο ως οργανώσεις εξουσίας. Η μιλιταριστική θεωρία του κράτους είναι λάθος, και ένας λόγος είναι ότι η οργάνωση του κράτους δεν ταυτίζεται με τη στρατιωτική οργάνωση.

Η οργανωτική αυτονομία του κράτους είναι μερική – πράγματι, σε πολλές ειδικές περιπτώσεις μπορεί μάλιστα να είναι αρκετά μικρή. Η General Motors και γενικά η καπιταλιστική τάξη ή η Καθολική Εκκλησία ή οι φεουδάρχες λόρδοι και ιππότες ή ο αμερικανικός στρατός είναι ή ήταν αρκετά ικανοί να επιβλέπουν κράτη που είχαν υποθάλπει. Ωστόσο δεν μπορούν να αναλάβουν οι ίδιοι τη διεκπεραίωση των λειτουργιών αυτών των κρατών, εκτός και αν αλλάξουν τη δική τους χωροκοινωνική και οργανωτική δομή. Η αυτόνομη κρατική εξουσία απορρέει από τη διαφορά αυτή. Ακόμη και αν δημιουργηθεί ένα ιδιαίτερο κράτος ή γίνει εντονότερη η παρουσία του απλά για να θεσμοποιήσει τις σχέσεις μεταξύ δεδομένων κοινωνικών ομάδων, αυτό γίνεται με τη συγκέντρωση μέσων και υποδομών στα χέρια ενός θεσμού που έχει διαφορετικό χωρο-κοινωνικό και οργανωτικό περίγραμμα από τις ομάδες αυτές. Ευελιξία και ταχύτητα ανταπόκρισης επιφέρουν συγκέντρωση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων και τάση προς μονιμότητα του προσωπικού. Οι μη εδαφικές, αποκεντρωμένες ομάδες συμφερόντων που δημιούργησαν καταρχήν το κράτος είναι έτσι λιγότερο ικανές να το ελέγξουν. Ο εδαφικός συγκεντρωτισμός προσφέρει στο κράτος μια δυνητικά ανεξάρτητη βάση κινητοποίησης εξουσίας, που είναι απαραίτητη για την κοινωνική ανάπτυξη και βρίσκεται αποκλειστικά στην κατοχή του ίδιου του κράτους.

Αν προσθέσουμε την αναγκαιότητα, την πολλαπλότητα και τον εδαφικό συγκεντρωτισμό του κράτους, μπορούμε καταρχήν να εξηγήσουμε την αυτόνομη εξουσία του. Με τα μέσα αυτά η κρατική ελίτ διαθέτει ανεξαρτησία από την κοινωνία των πολιτών που, αν και δεν είναι απόλυτη, δεν είναι λιγότερο απόλυτη καταρχήν από ό,τι η εξουσία οποιασδήποτε άλλης σημαντικής ομάδας. Η εξουσία της δεν μπορεί να περιοριστεί στην εξουσία των ομάδων αυτών είτε άμεσα είτε «σε τελευταία ανάλυση» ή «στο τέλος». Το κράτος δεν είναι απλά χώρος ταξικού αγώνα, εργαλείο ταξικής κυριαρχίας, παράγοντας κοινωνικής συνοχής, έκφραση κεντρικών αξιών, κέντρο διαδικασιών κοινωνικού κατα-

μερισμού, θεσμοποίηση της στρατιωτικής δύναμης (όπως γίνεται από τις διάφορες αναγωγικές θεωρίες) – αποτελεί διαφορετική χωρο-κοινωνική οργάνωση. Κατά συνέπεια μπορούμε να χειριστούμε τα κράτη ως *δρώντα υποκείμενα*, με τη μορφή των κρατικών ελίτ, με θέληση για εξουσία και μπορούμε να καταπιαστούμε με το είδος της θεωρίας της «ορθολογικής δράσης» των κρατικών συμφερόντων που προσβέυει ο Levi (1981).

Οι μηχανισμοί απόκτησης αυτόνομης κρατικής εξουσίας

Βέβαια, το γεγονός αυτό καθεαυτό δεν προσφέρει σημαντικό βαθμό ουσιαστικής εξουσίας επί της κρατικής ελίτ γιατί οι ομάδες της κοινωνίας των πολιτών, αν και η οργάνωσή τους διαφέρει ελάχιστα, μπορούν ωστόσο σε μεγάλο βαθμό να την ελέγχουν. Αλλά οι αρχές μας προσφέρουν δύο υποθέσεις για την ερμηνεία των αυξομειώσεων της εξουσίας. (1) Η εξουσία κρατικής υποδομής προέρχεται από την κοινωνική χρησιμότητα, σε οποιοδήποτε χρόνο και τόπο, των μορφών του εδαφικού συγκεντρωτισμού, τον οποίο δεν μπορούν να προσφέρουν οι ίδιες οι δυνάμεις της κοινωνίας των πολιτών. (2) Η έκταση της δεσποτικής εξουσίας του κράτους προέρχεται από την ανικανότητα των δυνάμεων της κοινωνίας των πολιτών να ελέγξουν αυτές τις μορφές εδαφικού συγκεντρωτισμού μόλις αυτές δημιουργηθούν. Έτσι, παρατηρούνται δύο φάσεις στην ανάπτυξη του δεσποτισμού: η ανάπτυξη του εδαφικού συγκεντρωτισμού και η απώλεια ελέγχου επί αυτού. Πρώτα λειτουργία, μετά εκμετάλλευση – *ας τα πάρουμε με τη σειρά.*

Επειδή τα κράτη έχουν προχωρήσει σε τόσες πολλές κοινωνικές δραστηριότητες, υπάρχουν επίσης πολλοί τρόποι με τους οποίους σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα απόκτησαν ένα δυσανάλογα μεγάλο τμήμα της ικανότητας της κοινωνίας να συντονίζει τις υποδομές. Θα σας παρουσιάσω τρία παραδείγματα που σε σχέση με άλλα δεν δέχονται αμφισβήτηση: τη χρησιμότητα μιας αναδιανεμητικής οικονομίας, μιας συντονισμένης στρατιωτικής διοίκησης για κατάκτηση ή άμυνα και μιας κεντρικά συντονισμένης αντίδρασης «ύστερης ανάπτυξης» ενάντια στους ανταγωνιστές του κράτους. Όλες τους αποτελούν συνηθισμένες περιστάσεις που ευνοούν τον εδαφικό συγκεντρωτισμό των κοινωνικών πόρων.

Το αναδιανεμητικό κράτος φαίνεται ότι ήταν ιδιαίτερα χρήσιμο, όπως υποστηρίζουν ανθρωπολόγοι και αρχαιολόγοι, κατά την πρώιμη

ιστορία των κοινωνιών, πριν γίνει δυνατή η ανταλλαγή αγαθών. Διαφορετικοί οικολογικοί θώκοι παρέδιδαν τα πλεονάσματά τους σε μια κεντρική αποθήκη, που τελικά έγινε ένα μόνιμο κράτος. Η υπόθεση αυτή συχνά υπερπροβάλλεται (για παράδειγμα από τον Service, 1975), αλλά συχνά αποδείχθηκε από αρχαιολογικής πλευράς χρήσιμη (βλ. Renfrew, 1972).

Η στρατιωτική πορεία ήταν, ίσως, η γνωστότερη τον 19ο αιώνα και οι θεωρητικοί των αρχών του 20ού αιώνα, όπως ο Σπένσερ (στην έκδοση του 1969), ο Gumpłowicz (1899) και ο Oppenheimer (στην έκδοση του 1975). Αν και υπερέβαλαν σχετικά με το ρόλο τους, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι στις περισσότερες από τις γνωστότερες αρχαίες αυτοκρατορίες οι εξουσίες υποδομής των κρατών τους αναπτύχθηκαν σημαντικά από τη χρήση συγκεντρωτικών, καλά οργανωμένων, πειθαρχημένων και καλά εξοπλισμένων στρατιωτικών δυνάμεών τους τόσο για αμυντικούς όσο και για επιθετικούς σκοπούς. Η Ρώμη αποτελεί για εμάς το γνωστότερο παράδειγμα (βλ. Κεφάλαιο 2 παρακάτω).

Τρίτον, η αντίδραση των ύστερων βιομηχανικά αναπτυγμένων κρατών του 19ου και του 20ού αιώνα στην παρεμβολή των πρώιμων βιομηχανικά αναπτυγμένων ανταγωνιστών τους είναι αρκετά γνωστή: σε χώρες όπως η Γαλλία, η Πρωσία, η Ιαπωνία και η Ρωσία έλαβε χώρα μια συσσωρευτική ανάπτυξη μιας όλο και περισσότερο συγκεντρωτικής και εδαφικά περιοριστικής κινητοποίησης οικονομικών πόρων με κρατική χρηματοδότηση και κρατικές επιχειρήσεις που καλύπτονταν πίσω από δασμολογικά τείχη (κλασική αναφορά του Gerschenkron, 1962). Αλλά υπάρχουν και πιο πρώιμες περιπτώσεις – για παράδειγμα, στην ιστορία της Ασσυρίας ή της πρώιμης Ρωμαϊκής Δημοκρατίας, που μιμούνταν πρωιμότερους πολιτισμούς αλλά με πιο συγκεντρωτικό τρόπο.

Να σημειωθεί ότι σε όλες τις περιπτώσεις η οικονομική ή η στρατιωτική ανάγκη *per se* δεν αυξάνει το ρόλο του κράτους, γιατί αυτή μπορεί απλά να παραδώσει το κράτος στα χέρια των τάξεων ή των στρατιωτικών ομάδων που προέρχονται από την κοινωνία των πολιτών. Αντίθετα, ο ρόλος του κράτους αναδεικνύεται από την πιο ιδιαίτερη χρησιμότητα του οικονομικού ή στρατιωτικού εδαφικού συγκεντρωτισμού σε μια δεδομένη περίσταση. Υπάρχουν άλλα είδη οικονομίας (π.χ. εμπορικές ανταλλαγές) και στρατιωτικής οργάνωσης (π.χ. φεουδαρχικό ή αρματικό ιππικό, άμυνα κάστρου) που ευνοούν την αποκέντρωση και έτσι μειώνουν την εξουσία του κράτους. Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις οι βασικές ομάδες εξουσίας της κοινωνίας των πολιτών ελεύ-

θερα εκχώρησαν εξουσίες υποδομής στα κράτη τους. Η ερμηνεία μου λοιπόν έχει λειτουργιστική χροιά. Αλλά σε ένα δεύτερο στάδιο γίνεται κατάχρηση των λειτουργιών και καταλήγουμε στο δεσποτισμό. Η υπόθεση εργασίας μας είναι ότι η κοινωνία των πολιτών ελεύθερα προσφέρει παραγωγικούς πόρους, αλλά μετά χάνει τον έλεγχο και καταπιέζεται από το κράτος. Πώς συμβαίνει αυτό;

Ας εξετάσουμε καταρχήν το πανάρχαιο θέμα της προέλευσης του κράτους. Σε ορισμένες θεωρίες για την προέλευση του κράτους η απώλεια ελέγχου από τους «πολίτες» είναι σχεδόν αυτόματη. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τη θεωρητική μιλιταριστική παράδοση, οι επικεφαλής πολεμιστές θεωρούνται ότι μετατρέπουν αυτόματα την προσωρινή, νόμιμη εξουσία που απολαμβάνουν σε πολεμικές περιόδους σε μόνιμη, καταναγκαστική εξουσία σε περίοδο ειρήνης. Ωστόσο, όπως απέδειξε ο Clastres (1977), οι πρωτόγονες κοινωνίες δίνουν μεγάλη έμφαση στην εξασφάλιση του να μην μετατραπούν οι στρατιωτικοί ηγέτες σε μόνιμους δυνάστες. Παρομοίως, το αναδιανεμητικό κράτος των ανθρωπολόγων μοιάζει να περιέχει κάποιες δυνατότητες ελέγχου κυρίως κατά του σφετερισμού, που καθιστά προβληματική την περαιτέρω ανάπτυξή του. Πράγματι, φαίνεται ότι μόνιμα, καταναγκαστικά κράτη γενικώς δεν εξελίσσονται στην ύστερη προϊστορία. Μόνο σε μερικές σπάνιες περιπτώσεις (που συνδέονται με περιφερειακές επιπτώσεις της προσχωσιγενούς γεωργίας) «παρθένα» κράτη εξελίχθηκαν ενδογενώς και κατόπιν επηρέασαν όλες τις άλλες περιπτώσεις. (Αυτό το επιχείρημα αναπτύσσεται εκτενώς στα Κεφάλαια 2-4, Mann, 1986.) Το πρόβλημα φαίνεται να είναι το ότι για να μετατραπούν οι συγκεντρωτικές λειτουργίες σε αντικείμενο εκμετάλλευσης χρειάζονται οργανωτικά μέσα, τα οποία κάνουν όντως την εμφάνισή τους με την εμφάνιση των πολιτισμένων, ταξικά διαστρωματωμένων, κρατικών κοινωνιών – κάτι που αποτελεί μια κυκλική διαδικασία.

Ωστόσο, η διαδικασία είναι κάπως πιο σαφής σε ό,τι αφορά την εντατικοποίηση της κρατικής εξουσίας σε ήδη εγκαθιδρυμένες, ταξικά διαστρωματωμένες, πολιτισμένες κοινωνίες με κράτη. Και είναι ακόμη πιο ξεκάθαρη σε σχέση με τα κράτη των στρατιωτικών κατακτήσεων. Γνωρίζουμε αρκετά πράγματα για την πρόωμη Ρώμη και άλλες πιο πρόωμες περιπτώσεις, για να επεκτείνουμε την έννοια του Σπένσερ σχετικά με την «υποχρεωτική συνεργασία» (βλ. παρακάτω Κεφ. 2). Ο Σπένσερ είδε ότι οι κατακτήσεις μπορούν να προσδώσουν τέτοια νέα μέσα στην κατακτητική συγκεντρωτική διοίκηση, που να της δίνουν τη δυνα-

τότητα να αποκτήσει ένα βαθμό αυτονομίας έναντι των ομάδων που δρομολόγησαν την ύπαρξή της. Αλλά το επιχείρημα του Σπένσερ μπορεί να επεκταθεί και στη σφαίρα της αγροτικής παραγωγής. Σε προβιομηχανικές συνθήκες, η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας συνήθως προϋπέθετε και αύξηση της έντασης της προσπάθειας. Αυτό επιτυγχανόταν ευκολότερα με τον καταναγκασμό. Μια στρατιωτικοποιημένη οικονομία μπορούσε να αυξάνει την παραγωγή και να λειτουργεί επωφελώς ως προς την κοινωνία των πολιτών γενικά ή τουλάχιστον ως προς τις κυρίαρχες ομάδες της. Είναι φανερό ότι στα περισσότερα αγροτικά περιβάλλοντα ο καταναγκασμός δεν μπορούσε να εφαρμοστεί ως ρουτίνα. Αλλά εκεί όπου η εργασία βρισκόταν συγκεντρωμένη –ας πούμε, στην αρδευτική γεωργία, στις φυτείες, στα ορυχεία και σε κατασκευαστικές εργασίες– αυτό μπορούσε να γίνει. Αλλά κάτι τέτοιο απαιτούσε τη διατήρηση συγκεντρωτικού μιλιταρισμού, γιατί ένα συγκεντρωτικό καθεστώς ήταν πιο αποτελεσματικό όταν χρησιμοποιούσε ελάχιστα στρατιωτικά μέσα για την επίτευξη μέγιστου αποτελέσματος.

Αυτό πραγματικά θα απαιτούσε σημαντική επεξεργασία. Σε ένα άλλο έργο μου (Mann, 1986) το αποκαλώ «στρατιωτικό κείνσιανισμό» (Κεφ. 9) λόγω των πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων που παράγονται από τη στρατιωτική δύναμη. Αυτά τα αποτελέσματα δίνουν ώθηση στη δεσποτική εξουσία του κράτους έναντι της κοινωνίας των πολιτών γιατί καθιστούν χρήσιμη τη διατήρηση συγκεντρωτικής υποχρεωτικής συνεργασίας, την οποία η κοινωνία των πολιτών δεν μπορεί καταρχήν να προσφέρει η ίδια. Αυτό αποτελεί παράδειγμα του πώς ο συγκεντρωτισμός αυξάνει τα γενικά κοινωνικά μέσα –έτσι ώστε καμία ισχυρή ομάδα της κοινωνίας των πολιτών να μην επιθυμεί να απαλλαγεί από το κράτος– αν και αυξάνει επίσης τα ιδιωτικά μέσα εξουσίας της κρατικής ελίτ. Αυτά μπορούν τώρα να χρησιμοποιηθούν δεσποτικά κατά της κοινωνίας των πολιτών.

Με δεδομένο ότι οι δραστηριότητες του κράτους δημιουργούν επιπλέον μέσα, το κράτος αποκτά ιδιαίτερο πλεονέκτημα διοικητικής μέριμνας. Ο εδαφικός συγκεντρωτισμός προσφέρει ουσιαστικές δυνατότητες κινητοποίησης, καθιστώντας δυνατή τη συγκέντρωση των μέσων αυτών ενάντια σε οποιαδήποτε ξεχωριστή ομάδα της κοινωνίας των πολιτών, έστω και αν το κράτος μπορεί να υπολείπεται συνολικών μέσων. Ομάδες της κοινωνίας των πολιτών μπορούν πράγματι να επιδοκιμάσουν την κρατική εξουσία. Αν το κράτος στηρίζει δεδομένες σχέσεις παραγωγής,

τότε ο αποτελεσματικός συγκεντρωτισμός του κράτους συμφέρει την άρχουσα οικονομική τάξη. Αν το κράτος προστατεύει την κοινωνία από εξωτερικούς εχθρούς ή καταστέλλει το έγκλημα, τότε ο συγκεντρωτισμός του θα βρει μεγάλη στήριξη στην κοινωνία. Φυσικά, ο βαθμός συγκεντρωτισμού που εξυπηρετεί τα συμφέροντα αυτά της κοινωνίας των πολιτών διαφέρει ανάλογα με το σύστημα παραγωγής ή τη συγκεκριμένη μέθοδο πολέμου. Ο συγκεντρωτισμός μπορεί επίσης να παρατηρηθεί στη σφαίρα της ιδεολογίας, όπως υποστηρίζει ο Eisenstadt (1969). Το κράτος και τα συμφέροντα που υπηρετεί επεδίωξαν πάντα να στηρίξουν την εξουσία του, με τη δικαιολογία κάποιας «γενικής ωφελιμότητας» για την επικράτειά του, δείχνοντας ότι παίρνει τις αποστάσεις του από όλους τους ιδιαίτερους, εξειδικευμένους δεσμούς με οικογένεια, τόπο, τάξη, Εκκλησία κ.ά. Βέβαια στην πράξη τα κράτη τείνουν να εκπροσωπούν τα συμφέροντα ιδιαίτερων συγγενικών ομάδων, κοινοτήτων, τάξεων κ.ά., αλλά αν απλά εμφανιστούν να κάνουν κάτι τέτοιο, θα χάσουν κάθε δυνατότητα να επικαλούνται κάποια ιδιομορφία και να ισχυρίζονται ότι διαθέτουν νομιμότητα. Τα κράτη έτσι ιδιοποιούνται αυτό που ο Eisenstadt ονομάζει «ελεύθερα κυμαινόμενα μέσα», που δεν συνδέονται με καμία ιδιαίτερη ομάδα συμφερόντων και μπορούν να κινούνται εντός και εκτός μιας εδαφικά καθορισμένης κοινωνίας.

Αυτός ο κατάλογος των κρατικών εξουσιών μπορεί να φαίνεται εντυπωσιακός. Και όμως τα επιτεύγματα της αυτόνομης εξουσίας των ιστορικών κρατών πριν από τον 20ό αιώνα ήταν γενικά περιορισμένα και πρόσκαιρα. Εδώ συναντάμε τους βασικούς περιορισμούς λογιστικής μέριμνας και υποδομής που δρουν ενάντια στα συγκεντρωτικά καθεστώτα στις εκτεταμένες αγροτικές κοινωνίες. Επιστρέφουμε στο πιο αποτελεσματικό φάσμα τιμωρητικής στρατιωτικής δράσης σε σύγκριση με την αποτελεσματική πολιτική κυριαρχία. Χωρίς να μπούμε εδώ σε λεπτομερείς υπολογισμούς διοικητικής μέριμνας, αλλά αντλώντας στοιχεία από το γόνιμο έργο του Engel (1978) και του van Creveld (1977), μπορούμε να υπολογίσουμε ότι στις αυτοκρατορικές κοινωνίες στην Εγγύς Ανατολή, μέχρι τον Μέγα Αλέξανδρο, η μεγαλύτερη πορεία που μπορούσε να κάνει ένας στρατός χωρίς υποστήριξη ήταν περίπου 60 με 75 μίλια. Ο Αλέξανδρος και οι Ρωμαίοι μπορεί να επέκτειναν το όριο στα 100 μίλια και αυτό να παρέμενε το ανώτατο όριο μέχρι τον 18ο αιώνα στην Ευρώπη, όταν η μαζική άνοδος της αγροτικής παραγωγικότητας προσέφερε την επιμελητειακή βάση για επιχειρήσεις ευρύτερης έκτασης. Προηγουμένως, μεγαλύτερες αποστάσεις απαιτούσαν πε-

ρισσότερες από μία φάσεις εκστρατείας ή —και αυτό ήταν πολύ συνηθέστερο αν ο στόχος ήταν κάποιος βαθμός πολιτικού ελέγχου— επίπονες διαπραγματεύσεις με τοπικούς συμμάχους για την παροχή ανεφοδιασμού. Αυτό ενισχύεται αν επιδιώκεται τακτικός πολιτικός έλεγχος χωρίς την παρουσία του κυρίως στρατού. Έτσι, ακόμη και οι πιο σπουδαιοφανείς από τους δεσποτικούς κυβερνήτες ουσιαστικά κυβερνούσαν μέσω των ντόπιων παραγόντων. Όλες οι εκτεταμένες κοινωνίες ήταν στην πραγματικότητα «εδαφικά ομοσπονδιακές». Η αυτοκρατορική τους κυριαρχία ήταν πάντα πολύ πιο αδύναμη από ό,τι αφήνουν να εννοηθεί οι παραδοσιακές εικόνες (αυτό αναγνωρίζεται πλέον από πολλούς συγγραφείς, όπως, π.χ., τον Kautsky, 1982, τον Gellner, 1983, Κερ. 2, τον Giddens, 1981, σελ. 103-4).

Έχουμε λοιπόν στο παράδειγμα αυτό αντίθετες τάσεις — στρατιωτικό συγκεντρωτισμό που τον ακολουθεί ένας κατακερματισμένος φεντε-ραλισμός. Αν τις συνδυάσουμε, καταλήγουμε σε μια διαλεκτική. Αν η υποχρεωτική συνεργασία είναι επιτυχημένη, αυξάνει και την εξουσία υποδομής και τη δεσποτική εξουσία του κράτους. Αλλά επίσης αυξάνει γενικά και τα μέσα της κοινωνικής υποδομής. Οι περιορισμοί διοικητικής μέριμνας σημαίνουν ότι οι νέες υποδομές δεν μπορούν να παραμείνουν εντός του πολιτικού σώματος του κράτους. Οι κρατικοί διαχειριστές του διαρκώς «εξαφανίζονται» μέσα στην κοινωνία των πολιτών, παίρνοντας μαζί τους και τους κρατικούς πόρους. Αυτό επαναλαμβάνεται συνεχώς σε τέτοιου είδους καθεστώτα. Η λεία των κατακτήσεων, οι εδαφικές παροχές σε στρατιωτικούς υποδιοικητές, τα οφέλη από αξιώματα, από φόρους, από τον εγγραμματισμό, την κοπή νομισμάτων, όλα περνούν από κύκλο δύο φάσεων, καθώς είναι πρώτα ιδιοκτησία του κράτους και ύστερα ιδιωτική (με την έννοια της «κρυμμένης») ιδιοκτησία. Και αν και υπάρχουν περιπτώσεις όπου η φάση του κατακερματισμού περιλαμβάνει την κοινωνική κατάρρευση, υπάρχουν και άλλες όπου η κοινωνία των πολιτών μπορεί να χρησιμοποιήσει τα μέσα που έχει θεσμοποιήσει το δεσποτικό κράτος χωρίς να χρειάζεται ένα τόσο ισχυρό κράτος. Οι Αραμαίοι, οι Φοίνικες και οι Έλληνες ιδιοποιήθηκαν και μετά ανέπτυξαν περισσότερο τις τεχνικές που είχαν πρώτα χρησιμοποιήσει τα δεσποτικά κράτη στην Εγγύς Ανατολή. Η χριστιανική Ευρώπη ιδιοποιήθηκε τη ρωμαϊκή κληρονομιά.

Τα παραδείγματά μου είναι σχετικά στρατιωτικά μόνο και μόνο επειδή είναι ευκολότερη η περιγραφή της διαδικασίας σε αυτό τον τομέα κοινωνικής δράσης. Αποτελούσε μια γενικευμένη διαλεκτική στις

αγροτικές κοινωνίες. Με άλλα λόγια, τα αυτοκρατορικά και φεουδαρχικά καθεστώτα δεν αμφέρεσαν απλά (όπως ο Βέμπερ, ο Kautski και πολλοί άλλοι υποστήριξαν), αλλά αλληλοδιαπλέκονται στο πλαίσιο μιας διαλεκτικής διαδικασίας. Τα δεσποτικά κράτη καινοτομούν δημιουργώντας μια σειρά τεχνικών υποδομής, τις οποίες μετά ιδιοποιούνται οι κοινωνίες των πολιτών (ή το αντίστροφο): ύστερα κάνουν την εμφάνισή τους και νέες δυνατότητες για περαιτέρω συγκεντρωτικό συντονισμό και η διαδικασία ξεκινά ξανά. Τέτοιες τάσεις παρατηρούνται τόσο σε πρώιμες σύγχρονες κοινωνίες όσο και σε αρχαίες, από τις οποίες πήρα και τα παραδείγματά μου.

Αυτού του είδους η οπτική απορρίπτει μια απλή αντίθεση που συναντάται συχνά σε σύγχρονες μας ιδεολογίες, εκείνη μεταξύ κρατών και κοινωνίας των πολιτών, μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Η συγκεκριμένη οπτική θεωρεί τις δύο αυτές πτυχές ως διαρκώς, χρονικά αλληλοδιαπλεκόμενες. Ειδικότερα, θεωρεί ότι οι μεγάλες συγκεντρώσεις ιδιωτικής ιδιοκτησίας –και, κατά συνέπεια, η εξουσία των κυρίαρχων τάξεων– αναπτύσσονται κατά κανόνα χάρη στον κατακερματισμό επιτυχημένων, δεσποτικών κρατών και όχι γιατί αποτελούν απλά και μόνο προϊόντα των δυνάμεων της κοινωνίας των πολιτών. Έτσι, η αυτονομία της εξουσίας κρατών και τάξεων έχει ουσιαστικά διαλεκτική διακύμανση. Δεν υπάρχει μια γενική συνταγή που να αφορά κάποιο «άχρονο» βαθμό αυτόνομης κρατικής εξουσίας (με τη δεσποτική έννοια).

Αλλά η σημερινή κατάσταση δεν είναι τόσο ξεκάθαρη. Οι υποδομές εξουσίας αναπτύχθηκαν έντονα με τη Βιομηχανική Επανάσταση. Ο βιομηχανικός καπιταλισμός κατέστρεψε τις «εδαφικά ομοσπονδιακές» κοινωνίες, αντικαθιστώντας τις με έθνη-κράτη, στα εδάφη των οποίων απ' άκρη σε άκρη μπορεί να διεισδύσουν ενιαίος έλεγχος και δομές παρακολούθησης (όπως υποστήριξε, για παράδειγμα, ο Giddens, 1981). Η διείσδυση διοικητικής μέριμνας στην εδαφική επικράτεια αυξήθηκε προοδευτικά στη διάρκεια του περασμένου ενάμισι αιώνα.

Τι συμβαίνει αν ένα κράτος αποκτήσει τον έλεγχο όλων αυτών των θεσμών ελέγχου που διαμοιράζονταν ιστορικά και κατά τόπους μεταξύ κρατών, καπιταλιστικών επιχειρήσεων, εκκλησιών, φιλανθρωπικών οργανώσεων κ.ά.; Βρισκόμαστε μπροστά στο τέλος της διαλεκτικής, επειδή το κράτος μπορεί τώρα να κρατήσει αυτό που απέκτησε; Ολοφάνερα, με μακρο-ιστορικούς όρους, η Σοβιετική Ένωση μπορεί να ελέγχει τους περιφερειακούς της εκπροσώπους και έτσι τις περιφέρειές της με

έναν τρόπο που θα ήταν απολύτως αδιανόητος για κάθε άλλο κράτος του παρελθόντος. Επιπλέον, αν και ο βαθμός αποτελεσματικότητας του αυταρχισμού της μπορεί εύκολα να μεγαλοποιηθεί (όπως στις «ολοκληρωτικές» θεωρίες, για παράδειγμα), οι τάσεις συγκεντρωτισμού της είναι πρωτότυπες, τόσο σε ό,τι αφορά τη μορφή όσο και την έκτασή τους. Η πάλη των ομάδων δεν είναι αποκεντρωμένη, όπως συμβαίνει σε σημαντικό βαθμό στις καπιταλιστικές δημοκρατίες, ούτε οδηγεί σε κατακερματισμό, όπως συμβαίνει στις αγροτικές κοινωνίες. Η πάλη είναι αυτή καθαυτή συγκεντρωτική: υπάρχει κάτι που ωθεί τις βασικές ανταγωνιστικές δυνάμεις –τους «φιλελεύθερους», τους «τεχνοκράτες», το «στρατιωτικό σύμπλεγμα, εκείνο της βαριάς βιομηχανίας» κ.ά.– προς το Πρεζίντιουμ. Δεν μπορούν να ξεφύγουν από το κράτος, όπως έκαναν οι διαφωνούντες στις αγροτικές κοινωνίες· δεν μπορούν να παλέψουν εκτός του κράτους, όπως κάνουν συχνά οι καπιταλιστές και οι εργάτες. Άραγε αυτό το αυταρχικό κράτος υφίσταται δεσποτικά «υπεράνω» της κοινωνίας, υποβάλλοντάς την σε καταναγκασμό με τα δικά του μέσα αυτόνομης εξουσίας; Ή μήπως ο αυταρχικός δεσποτισμός του υφίσταται με πιο ήπιους όρους, καταρχήν ως χώρος στον οποίο οι πιο ισχυρές κοινωνικές δυνάμεις παλεύουν και συμβιβάζονται και δεύτερον ως σύνολο καταναγκαστικών μηχανισμών για την επιβολή του συμβιβασμού σε όλους τους άλλους; Το θέμα αυτό έγινε αντικείμενο πολλών συζητήσεων μεταξύ των θεωρητικών της Σοβιετικής Ένωσης. Δεν ισχυρίζομαι ότι γνωρίζω την απάντηση.

Τα γραφειοκρατικά κράτη της Δύσης παρουσιάζουν επίσης προβλήματα. Βρίσκονται στην ίδια θέση, σε ό,τι αφορά τους όρους εξουσίας, στην οποία βρίσκονταν πριν αρχίσει η ραγδαία ανάπτυξη των εξουσιών διοικητικής μέριμνας. Όποια και αν ήταν η αύξηση των δυνατοτήτων υποδομής τους, αυτές δεν είχαν κάμψει τις αποκεντρωμένες εξουσίες της καπιταλιστικής τάξης, του βασικού τους αντιπάλου για την εξουσία. Σήμερα παράγοντες όπως πολυεθνικές εταιρείες και διεθνείς τραπεζικοί θεσμοί επιβάλλουν παρεμφερείς παραμέτρους καπιταλιστικής λογικής όπως έκαναν οι προκάτοχοί τους πριν από έναν αιώνα. Οι κρατικές ελίτ δεν απέκτησαν μεγαλύτερη αυτονομία εξουσίας παρά τις δυνατότητες υποδομής τους. Και πάλι, ωστόσο, θίγω μερικά από τα κεντρικά άλυστα θεωρητικά θέματα που αφορούν στις σύγχρονες κοινωνίες. Και πάλι, δεν έχω λύση να προτείνω. Πράγματι, μπορεί να χρειαστεί μια μακρύτερη ιστορική προοπτική από αυτή της δικής μας γενιάς για την επίλυσή τους και για να διευκρινιστεί αν η Βιομηχανική Επα-